

KENTLEŞME VE DİL

Ahmet Kocaman
Hacettepe Üniversitesi

Birçok konuda olduğu gibi kentleşme de ülkemizde olumlu yanlarından çok sıkıntıları olan, olumsuz yanları ağır basan bir olgu görünümündedir. Değerli kentbilimcimiz Prof. Ruşen Keleş'in deyişiyle sorun büyük ölçüde *kentlileşmeden* kentleşmeden ileri gelmektedir. Çağdaş toplum değerlerinden yoksun, temel altyapı, eğitim, sağlık hizmetlerine kavuşamamış kentlerimiz bu nedenle çoğu zaman büyük köy diye adlandırılmaktadırlar.

Günümüzde kitle iletişim araçları sayesinde kırsal alan da kimi kent kavramlarına yabancı değilse de, giderek metropolleşen kentlerimizde yaşamın kendine özgü renkleri bulunduğu ve bunun ortaya çıkardığı kimi dilsel olgular görmezlikten gelinemez.

Kentleşmenin en önemli sonuçlarından birisi ölçünlü (standart) dil kavramının değişim geçirmekte olmasıdır. Çoğu zaman eğitim, kitle iletişim araçları ve resmi iletişimde kullanılan 'saygın değişke' diye de nitelenen ölçünlü dil toplumda ortak iletişim kesitidir. Yerleşik dil kullanımını yansıtan bu kesitte, kentleşme sonucu büyük *dalgalanmalar* olmuştur.

Bu çerçevede en başta kırsal alandan yeni gelenlerin birlikte getirdikleri yerel deyimler ve sözcüklerle ölçünlü dil varsıllaşmakta, çeşitlenmekte ya da en azından genişlemektedir. Bu olgu özellikle seslenme biçimlerinde ve yiyecek kültüründe açıkça görülmektedir. Ölçünlü dilde daha önce gördüğümüz *beyefendi*, *hanımefendi*, *küçük bey* vb. anlatımların yerini günümüzde *dayı*, *amca*, *bacı*, *ana*, *tosun*, *koçum* vb. seslenme biçimleri almıştır. (Bu konu için Prof.Dr. K. İmer'in *Dil ve Toplum* Gündoğan Yayınları 1990 kitabına bakılabilir.) Öte yandan yiyecek kültürümüzde de yerel sözcükler yaşantımıza büyük ölçüde girmiştir: *çiğ köfte*, *dürüm*, *lahmacun*, *kumpir*, *kavurga*, *kuşburnu*, *poğaç*, *pazlama*, *mantı*, *yuvarlama* bunlar arasında sayılabilir.

Ölçünlü dili özellikle kentleşme aracılığıyla etkileyen en önemli olgu teknoloji ile gelen araç-gereç ve kentsel yaşama biçiminin dilimizdeki yansımalarıdır. Bu tür sözcük ve kavramların kentleşme olmasa da dilimize gireceklerine kuşku yoktur ancak bu ölçüde hızlı ve yaygın kullanım alanı bulacakları kuşkuludur. Bunları şöyle örnekleyebiliriz:

a) Bilgisayar-televizyon, iletişim teknolojisi kapsamında: *disket*, *mouse*, *printer*, *fotokopi*, *modem*, *data*, *faks*, *fakslamak*, *video*, *videotex* vb.

b) Ekonomi-siyasa kapsamında: *sivil toplum, kent hakları, yap işlet devret, toplu taşıma, megapol, metropol, rating, promosyon, showroom vb.*

c) Kentsel yaşama biçimi kapsamında: *gecekondu, apartkondu, medyokrasi, abonman kartı, bankamatik, döviz büfesi, halk otobüsü, fitness center, fame city, kat kaloriferi, poster, poşet, separe mutfak, travesti, transseksüel, stress, maço, maganda, zonta, fast food, keçap, pizza, snack bar vb.*

Buraya değin genellikle yabancı dilden olduğu gibi alınan sözcük ve anlatımların kent diline yansımalarını örnekledik. Kentleşme nedeniyle, bütünüyle Türkçe olmasa da, Türkçeye uygun olarak geliştirilen kavram ve sözcükler de vardır. Bunlara ilişkin kimi örnekler arasında şunları anabiliriz: *alt geçit, anakent, atıksu, çevre kirlenmesi, çevre yolu, doğa yürüyüşü, içgöç, endüstri tasarımı, gürültü kirliliği, halı saha, indirimli satış, kamuoyu araştırması, kadın sığınma evi, konut üretimi, okul öncesi eğitim, otobüs özel yolu, özel sürücü kursu, toplu konut, turizm patlaması vb.*

Kent yaşamında en önemli olgulardan birisi de zamanla olan yarıştır. Sürekli koşuşturma içinde olan insanların en büyük sıkıntısı zaman darlığıdır; bu bakımdan kentlilerin konuşmaya da çokça zamanları yoktur. Bunun doğal sonucu olarak günlük iletişim son derece yapaylaşmış ve mekanikleşmiştir:

a) Dilbilimde dilin altı temel işlevi arasında sayılan *işlişi işlevi* son derece yüzeysel, yapay bir etkileşime dönuşmüştür; aşağıdaki konuşma kentlinin hiç yabancıısı değildir.

A: Günaydın.

B: Günaydın

A: Nasılsın?

B: İyiyim, ya sen?

A: Ben de iyiyim.

B: Görüşürüz.

Görüşürüz.

En yakın dostu ile ancak bu türden bir konuşmaya vakti olan kentlinin, 20-30 sözcüğü geçmeyen bu iletişim ediminden de ne ölçüde yalnızlık ve yabancılaşma içinde olduğu kestirilebilir.

b) Kentsel iletişimde tümce yapılarının da 'telgraf biçemi' diyebileceğimiz bir anlatım biçimine dönuştüğü gözlenebilir:

A: Napiyorsun

B: İyidir.

A: Öptüm, görüşürüz.

B: Görüşürüz.

A: Görüşemiyoruz.

B: Gelicim, gelicim.

Ya da medya diliyle:

A: Görüşelim.

B: Tamam, oldu.

c) Çarpık kentleşme sonucu oluşan yoz yaşam biçimleri nedeniyle argo ve kaba anlatım sözcükleri kent dilinde yaygınlaşmıştır: *çakarım ha, falan filan, laf, kepaze, rezil, keriz alengirli, b...k, enayi, hanzo, kıro vb.* dilde sıklıkla kullanılır olmuştur. Bu gelişmelerin sonucu olarak, kullanım düzlemlerinde ya da *biçem düzeneğinde* (stylistic scale) kaymalar olmuştur. Bir uluslararası toplantı nedeniyle yaptığımız

sınırlı bir araştırmada bakkala giden bir kimsenin karşılaştığı *Buyur dayı, ne istedin?* türünden bir seslenmenin kaba, olağan/gündelik, resmi, kibar vb. biçem düzlemlerine göre değerlendirilmesi istenmişti. Araştırmaya katılan 40 dolayında denekten yirmisi bu deyişi kaba bulurken yirmi kadarı da gündelik ya da olağan anlatım düzlemine yerleştirmişlerdir. Bu değerlendirme bu türden anlatımların olağan dilin öğeleri arasına girdiğini göstermesi bakımından anlamlı bulunmuştur. Bu tür iletişimin en yalın biçimi de günlük iletişimde *sen-siz ayrımının büyük ölçüde ortadan kalkmış olmasıdır.*

Özetlemek gerekirse:

1. Kentleşme sonucu yerel ağızlardan ölçünlü dile sözcük akışı olmuştur. Bunlar en çok seslenme biçimleri, yerel yiyecek adları ve yaşama biçimiyle ilgili anlatımlardır. Bu çerçevede ölçünlü dilin yeniden tanımlanması gerekebilir.
2. Yerel ağızlardaki içtenlikli anlatımın ölçünlü dile aktarılması sonucu, tanışıklığı olmayan kişiler arasında kaba olarak nitelenen bir iletişim biçimi yaygınlaşmıştır. (Akrabalık artmıştır!)
3. Kent yaşamının bir sonucu olarak yapay, mekanik, ikiyüzlü, yüzeysel bir iletişim biçimi ortaya çıkmıştır.
4. Kent yaşamının aceleciliği içinde arabesk karma bir dil zaman zaman kentli dilinin belirleyici özelliğine dönüşmüştür: *Exit nerede? Dün pizza hut'a bir sorti yaptık* . türünden anlatımlar seyrek değildir. Yine bu çerçevede tümce yapılarında bol yabancı sözcüklü, kısa mekanik anlatımlar kural olmuştur.
5. Ancak kentleşmenin dili bütünüyle olumsuz olarak etkilediği de düşünülmemelidir. Çevremizde görülen yabancı dükkan adları, yabancı marka giysiler, kent sokaklarına taşan yabancı marka arabalara karşın özellikle dilde kentleşmenin getirdiği yeni sözcüklerin kentlinin yaşamına girdiklerini de görmezlikten gelemeyiz.

Kentleşme ile dil bağıntısını tek boyuta indirgemek konuyu son derece yalınlaştırmak olacaktır. Kentleşme ve kentlileşmeyi hızlandıran ekonomik, toplumsal olguların, bu çerçevede kitle iletişim araçlarının, bu ilişkinin değişik boyutlarını oluşturduklarına kuşku yoktur. Ancak biz konuyu sınırlamak nedeniyle öteki karmaşık ilişkilere burada değinmiyoruz.

Bütün sorun çarpık kentleşme olgusunun aşılmasına bağlı görünmektedir. Siyasal, toplumsal, ekonomik çarpıklıklar giderildiği ölçüde kentlinin dili de daha sağlıklı bir düzene kavuşacaktır. Ancak dilbilimcinin, bütün aydınların ve kentlilerin görevi oluşuma seyirci kalmak değil, kentte yaşayanların dil duyarlılığını artırarak kentin düşünsel sağlığına katkıda bulunmaktır.